

RUS KAYNAKLARINDA ERMENİ SORUNU
1914-1915

YAYIN NO: 554

RUS KAYNAKLARINDA ERMENİ SORUNU
1914-1915
Eray Bayramol

© Bilge Kùltür Sanat Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika No: 16228

1. Basım, Nisan 2013

ISBN: 978 - 605 - 5261 - 54 - 2

Yayın Yönetmeni: *Ahmet Nuri Yüksel*

Kapak: *Kenan Özcan*

Baskı: *Yaylacık Matbaası*

Litros Yolu Fatih San. Sit. No: 12/197-203 Topkapı

Tel: (0212) 612 58 60

Kapak Baskı: *Saner Matbaası*

Cilt: *Yedigün Mücellithanesi*

BİLGE KÜLTÜR SANAT

Nuruosmaniye Cad. Kardeşler Han No: 3 Kat: 1 34110 Cağaloğlu / İSTANBUL

Tel: (0212) 520 72 53 - 513 85 04 Faks: (0212) 511 47 74

bilge@bilgeyayincilik.com www.bilgeyayincilik.com

RUS KAYNAKLARINDA ERMENİ SORUNU
1914-1915

ERAY BAYRAMOL

Eray Bayramol

Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği bölümünü 2005 yılında bitirdi. Mezuniyetin hemen ardından 2005 yılında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Genel Türk Tarihi Bilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine başladı. Yüksek lisans eğitimi sırasında Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından Rusya Federasyonu Tataristan Özerk Cumhuriyeti'nde bulunan Kazan Devlet Üniversitesi'ne gönderildi. Burada bulunduğu süre boyunca Kazan Devlet Üniversitesi Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkoloji bölümünde Türk Tarihi ve Türkçe pratik dersleri verdi. Geri kalan zamanında Rusça öğrendi ve tez konusu olan "Rus Matbuatında Ermeni Meselesi 1914-1915" ile ilgili araştırmalar yaptı. Ağustos 2007'de Türkiye'ye dönerek çalışmalarına devam etti ve 2009 yılında yüksek lisans eğitimini tamamladı. Askerlik görevini yerine getirdikten sonra İngiltere'ye gitti. 2011 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Doktora eğitimine başladı.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	7
GİRİŞ.....	15

BİRİNCİ BÖLÜM

KİLİSE VE SOSYALİZM'İN ERMENİ MİLLİ UYANIŞINA ETKİSİ

1. Ermeni milli uyanışına sosyalizm ve Ermeni örgütlerinin etkisi.....	40
2. Kilisenin Ermeni ulusal uyanışına etkisi.....	50

İKİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI ERMENİLERİ

1. Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeni-Rus iş birliği.....	62
2. Ermeni nüfusu.....	90

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERMENİ İSYANLARI

1. Van olayları.....	118
2. Urfa olayları.....	122
3. Muş olayları.....	125
4. Samsun olayları.....	126
5. Tokat olayları.....	128

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ERMENİ TEHCİRİ

1. Tehcirin sebepleri.....	137
2. Tehcirin uygulanışı.....	148
SONUÇ.....	169
ALMAN HEMŞİRE KATHE EHRHOLD'UN ANILARI.....	175
KAYNAKÇA.....	243
EKLER.....	249
İNDEKS.....	269

ÖNSÖZ

Yüzyıllarca bir arada yaşadıkları Türklele kadeer birliği yapıp, kendilerine, tarihin hiçbir sayfasında rastlanmayan özgürlükler verilen Ermenilerin, Osmanlı Devleti ile çatışmasının aslında görünmeyen pek çok sebebi vardı. Ermeni sorununun tarihsel anlamı Osmanlı Devleti'nden alınacak topraklar üzerinde bağımsız bir "Ermenistan" kurulması girişimleri ile Osmanlı Devleti'nin bu duruma karşı çıkmasının oluşturduğu anlaşmazlık ve çatışmalardır.

İslahat gerekçesiyle Batılıların müdahalesi ve Ermenilerin gayretleriyle ortaya atılan "Ermeni Meselesi" Birinci Dünya Savaşı ile birlikte yerini "Ermeni Katliamına" bırakmıştı. Söz konusu olayların sebebi gerçekte Ermeniler olmasına ve bu gerçek Batılı yazarlarca dile getirilmesine rağmen ve hatta bu gerçek Türk ve yabancı arşivlerce de doğrulanmış olmasına rağmen sorumluluk Türklere yüklenmeye çalışılmış ve bu çaba günümüze kadar aktararak intikal etmiştir.

Milliyetçi akımlarla beslenen bu düşmanlık ortaya Ermeni terörünü çıkarmıştır. Bu terör, asılsız iddialar ve mantıksız taleplerden hareketle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile başlamış, Birinci Dünya Savaşı ile devam etmiş

ve 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması ile son bulmuştur. Fakat 1965 yılında propaganda faaliyetleri ile canlanarak tırmanış göstermiştir. 1973 yılından itibaren ise, örgütlü terör aşamasına ulaşıp, sadece Türk Devleti'ni temsil ettikleri için Türk diplomatlarını hedef alıp yakın geçmişe kadar gelmiştir.

Bu çalışmanın amacı, Ermenilerin bu noktalara kadar gelmesinin en önemli nedeni olan Rusya'nın, tehcire götüren yolda Ermenileri ne şekilde kışkırttığını, olaylara nasıl müdahil olduğunu, Ermeni sorununda Rus kamuoyunun basın aracılığıyla ne şekilde yönlendirildiğini ortaya koymaktır.

Çalışmanın ana kaynaklarını resmî Rus raporları ve dönem basını teşkil etmektedir. Her biri kendi döneminde önemli bir yayın organı olarak ciddi bir kamuoyu oluşturan bu gazete ve dergilerin Ermeni meselesine yönelik yorumları, çalışmanın temelinde Rusya'nın olaylara bakış açısını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Çalışmanın metodu ve kaynakların değerlendirilmesi

Çalışmada, *Novoye Vremya* (Yeni Zaman), *Kavkazskoye Slovo* (Kafkas Sözü), *Moskovskiya Vedomosti* (Moskova Haberleri), *Golos Moskvi* (Moskova'nın Sesi), *Pravitelstvenniy Vestnik*, (Hükûmet Habercisi) adlı gazeteler ve *Vestnik Yevropı* (Avrupa Habercisi), *Russkaya Mısl* (Rus Düşüncesi), *Sovremenniy Mir* (Çağdaş Dünya), *Sovremennik* (Çağdaş), *Morskoy Sbornik* (Deniz Derlemesi), *Severniye Zapiski* (Kuzey Pusulası), *Voyenniy Sbornik* (Savaş Derlemesi), *Kavkazskiy Vestnik* (Kafkasya Habercisi) adlı dergiler kullanıldı.

Novoye Vremya 1868'de Sankt. Petersburg (Petrograd)'-da yayın hayatına başladı ve 1917'ye kadar yayımlanmaya devam etti. 1869 yılında 234 numaralı sayısına kadar haftada beş kez yayımlanırken 1881 yılından itibaren haftanın her günü yayımlandı. 1891 yılında ise haftalık yayımlanmaya başlandı. Sağ görüşlü ve liberaldi. 1868-1872 yıllarında A.K. Krikor, 1872-1873 yıllarında F.N. Ustryalov, 1873-1874 yıllarında O.K. Notoviç, 1874-1876 yıllarında K.V. Trubnikov, 1876-1917 yıllarında da A.C. Suvorin Genel Yayın Yönetmenliği'ni yaptı. Çoğunlukla dış kaynaklı haberlere yer vermekteydi. Gazetenin üstlendiği misyon, Rusya'da liberal bir toplum yaratmaktı. 1901-1917 yılları arasında ünlü Rus düşünürü ve milliyetçisi Mihail Menşikov (1859-1918), *Noveya Vremya'da* sosyo-politik içerikli birçok yazı kaleme aldı. 1917 Ekim Devrimi'nden sonra gazetenin kapatılması gündeme geldi. Lenin, *Novoye Vremya'yı* sosyal demokrasiyi savunmaya davet etti. Fakat gazete bu teklifi kabul etmeyerek kapatılmayı tercih etti. A.C. Svorina 1920-1930 yılları arasında *Novoye Vremya'yı* Belgrad'da yayımlamaya başladı. Gazete daha sonra tamamen kapatıldı.

Diğer bir önemli Rus gazetesi *Moskovskiya Vedomosti* 1756 yılında Moskova Üniversitesi'nin yayın organı olarak çıkmaya başladı ve 1909 yılına kadar bu şekilde yayımlandı. 1840 yılında başyazarlığına E.F. Korş'un geçmesiyle gazete, Rus bürokratik dairelerinin etkisi ve kontrolü altındaki bir yayın organı hâline geldi. Bu dönemden sonra aristokrat sınıfın haklarını savunan *Moskovskiya Vedomosti*, Rusya'daki özgürlükçü düşüncelerin karşısında yer aldı. 1905 İhtilali'nden sonra mutlakiyet yanlısı

partinin sözcülüğünü yapmaya başladı. 1842 yılına kadar haftada iki kez yayımlanan *Moskovskiya Vedomosti* 1850 yılına kadar haftada üç kez bu tarihten sonra ise günlük olarak yayımlanmaya başladı. XIX. yüzyıla kadar önemli bir Rus gazetesi olan *Moskovskiya Vedomosti*, 1917 Ekim Devrimi'nden sonra Bolşevikler tarafından kapatıldı.

Bunların haricinde, *Golos Moskvi* ve *Pravitelstvenny Vestnik* Moskava'da, *Kavkazskoye Slovo* ise Tiflis'te yayımlanmaktaydı.

Gazetelerden başka, dönemin önemli yayın organları olan ve olayların seyrini tutup olaylarla ilgili Rus görüşünü aksettiren, *Vestnik Yevropı* (Avrupa Habercisi), *Russkaya Mysl* (Rus Düşüncesi), *Sovremennyy Mir* (Çağdaş Dünya), *Sovremennik* (Çağdaş), *Morskoy Sbornik* (Deniz Derlemesi), *Severnıye Zapiski* (Kuzey Pusulası), *Voyennyy Sbornik* (Savaş Derlemesi), *Kavkazskiy Vestnik* (Kafkasya Habercisi) adlı dergiler kullanıldı.

1802 yılında Moskova'da yayın hayatına başlayan *Vestnik Yevropı* 1830 yılına kadar iki haftada bir yayımlandı. İniş çıkışlı bir tiraja sahip olan dergi kimi yıllar 580 nüsha basılmış iken kimi yıllar bu rakam 1200'lere kadar yükseldi. Moskova Üniversitesi Basımevi tarafından neşredilen *Vestnik Yevropı*, edebiyat ve sanat dışında politika ve tarih ile ilgili makaleler de kaleme aldı. 1915 yılında dergi, muhafazakâr bir tutum sergilemeye başladı.

Rus fikir hayatında önemli bir yeri olan *Russkaya Mysl* 1880'de yayımlanmaya başladı. Aylık edebiyat ve politika dergisi olan *Russkaya Mysl*'in abone sayısı 1400'e kadar çıktı. Ekim Devrimi sonrası Bolşeviklerce kapatılan *Russkaya Mysl*, yayın hayatına Sofya, Prag ve Paris'te devam etti. 1927 yılında ise yayın hayatına tamamen son verdi.

Russkaya Mysl anayasalı demokrasi taraftarı idi. Derginin kurucusu Vuhol Mihayloviç Lavrov Kadet Partisi'ne destek vermekteydi ve devrimci fikirleri savunanlarla sürekli bir çatışma içindeydi. Ekim İhtilali'nden sonra Bolşeviklere karşı düşmanca tutum sergilemesi sebebiyle kapatıldı.

Edebiyat ve politika dergisi olan *Sovremennik* ünlü Rus şair A.C. Puşkin (1799-1837) tarafından 1836'da Peterburg'da (Sankt. Petersburg) kuruldu. Dergi'de Nikolay Gogol, Aleksandr Turganyev, ve Tolstoy gibi önemli Rus edebiyatçıları da yer aldı. *Sovremennik*'te şiir, düz yazı, eleştiri, tarih ve etnografya ile ilgili makaleler kaleme alınmaktaydı. Dönemin Rus toplumu, çağdaş ve güncel konulara yabancı olduğu için *Sovremennik*'in abone sayısı 600'ü geçemedi ve bu sebeple kapatılmak zorunda kalındı.

Sovremennik ikinci kez 1847 yılında A.V. Nikitenko tarafından yayımlanmaya başlandı. Bu dönemde dergi, muhafazakârlar ile devrimciler arasında uzlaşmacı bir tutum sergiledi. 1862'de yayınına sekiz ay ara verdikten sonra, Tolstoy gibi önemli yazarların ayrılması sebebiyle 1866'da tamamen kapatıldı.

1911 yılında yayın hayatına üçüncü kez başlayan *Sovremennik*, Peterburg'da ve aylık olarak yayımlandı. Edebiyat, bilim, tarih, sanat ve toplumsal yaşam ile ilgili yazılar kaleme alındı. Bu dönemde derginin redaktörlüğünü A.V. Amfiteatrov ve N. Suhanov yürütmekteydi. 1915'te tamamen kapandı.

Aylık olarak yayımlanan *Morskoy Sbornik* 1848'de kuruldu. Savaş konuları ile ilgili yayın yapan dergi, Askerî Deniz Bakanlığı'nın resmî yayın organıydı. Kurucusu ünlü denizci ve hidrograf, Amiral Fyodor Petroviç Litke idi.

Derginin amacı yararlı bilgileri yayımlamak ve savaş konusunda bilgiler vermektir. Seçkin Rus denizcilerinin biyografileri de dergide kaleme alınmaktaydı. 1856 yılında tirajı 6000'e kadar yükselmişti. 1848-1917 yılları arasında Petrograd'da yayınlanan *Morskoy Sbornik*, Bolşevik Devrimi'nin ardından 1921-1924 yılları arasında Moskova'da *Morskim Sbornikom* adı ile yayımlanmaya başlandı.

Edebiyat, bilim ve politika dergisi olan *Severnıye Zapiski* 1913-1917 yılları arasında Peterburg'da yayınlandı. Bolşevik Devrimi öncesi Rus toplumunun nabzını tutan dergi, geleneksel değerlerin savunuculuğunu yapmakla birlikte, farklı fikirlerin temsilcilerini de içinde barındırmaktaydı. *Severnıye Zapiski*'de Rus düşünürlerden M. Pavloviç, V. Portugalov, A. Levinson gibi isimler bulunmaktaydı. Ayrıca Rus politikacılarından A.F. Kerenskiy, H.D. Avksentev ve filologlardan B.M. Yeyhenbaum ve B.M. Jirmunskiy gibi isimler yer almaktaydı.

1858-1917 yılları arasında Petrograd'da aylık olarak yayın hayatına başlayan *Voyenny Sbornik* D.A. Milyutina tarafından kuruldu. 1862 yılında Savaş Bakanlığı'nın resmî yayın organı hâline geldi. Savaşlarda meydana gelen olaylarla ilgili bilgilendirme yapan dergi, 1911-1916 yılları arasında *Voyenno-İstoriçeskih Sbornik* adlı ek ile birlikte yayımlandı.

Aylık bilim, sanat ve politika dergisi olan *Kavkazskiy Vestnik* 1900-1904 yılları arasında Tiflis'te yayımlandı. Editörlüğünü V.D. Korganov, G.P. Melik Karakozov ve K.N. Begiçev yaptı.

Bunların haricinde, Anadolu'da 1912-1914 yıllarında meydana gelen olaylarla ve yapılması planlanan Ermeni

reformu ile ilgili Rusya'nın İstanbul Büyükelçiliği ve Anadolu'daki konsoloslarının tutmuş olduğu raporlar olan *Sbornik diplomatiçeskih dokumentov reformu v Armeni 26 Noyabrya 1912 goda - 10 Maya 1914 goda* (Ermeni Reformlarının Diplomatik Dokümanlarının Derlemesi, 26 Kasım 1912 - 10 Mayıs 1914) kullanıldı. Bu raporlar Anadolu'da ve İstanbul'da görev yapan, dönemin Rus resmî görevlilerinin istihbarat amacıyla tutmuş oldukları raporlar olması sebebiyle dikkat çekicidir. Bunlarla birlikte bazı Rus yazarların olayların geçtiği dönemlerde kalem aldıkları eser ve hatıratlardan da yararlanıldı.

Ayrıca İngiltere'den temin edilen ve Ermeni tehciriyle ilgili, Amerika Birleşik Devletleri'nin İstanbul Büyükelçiliği ve Konsolosluklarının 1915 yılında tuttıkları raporlar da çalışmaya eklendi.

Tüm bu kaynaklara ek olarak, Ermeni olaylarının başladığı ve özellikle Van'ın Ruslar tarafından işgal edildiği dönemde Van'da misyoner bir Alman hemşire olarak bulunan Kathe Ehrhold'un yazmış olduğu anılarını Almancadan tercüme ederek esere ekledik. Olayların içinde bizzat bulunmuş ve hem Ermenilere hem de Türklere yardım faaliyetleri gerçekleştirmiş olması Kathe Ehrhold'a Türk, Rus ve Ermeni taraflarını yakından gözlemleme imkânı vermiş ve anılarını bu eser için kaçınılmaz bir başvuru kaynağı hâline getirmiştir.

Kaynakların basılmış olduğu tarihlerde Rusya'da Rumi takvimin kullanılmış olması sebebiyle gazete ve dergilerle ilgili dipnotların belirtilmesinde bu takvime yer verilmiştir. Rus gazetelerinde Rumi takvime dayalı verilen tarihlerin yanında Miladi takvimdeki karşılığının

da belirtilmesi sebebiyle, Rus gazeteleri ile ilgili dipnotlarda aynı şekilde Miladi takvimdeki karşılığı da belirtilmiştir.

Çalışmanın giriş bölümünde Ermeni tarihinden kısaca bahsedilmiş ve Osmanlı Devleti çatısı altında nasıl bir yaşam sürdürdükleri anlatılmıştır. Onları isyana götüren sebeplere de değinilerek birinci bölüme geçilmiştir.

Çalışmada Ermenileri isyan yoluna teşvik eden en önemli iki sebepten; sosyalizm ve Ermeni kilisesinin etkilerinden, Birinci Dünya Savaşı'nda Ermenilerin Osmanlı Devleti sınırları içindeki bölücü ve ayrılıkçı faaliyetlerinden, Ermeni-Rus iş birliğinden, çıkarmış oldukları isyanlardan, Ermeni nüfusu konusundan ve son olarak Ermenilerin tehciri meselesinden bahsedilmiştir.

Yukarıda belirtilen çalışmalar yapılırken çoğunlukla Rus kaynakları kullanılmıştır. Böylece, Ermeni olaylarındaki Rus faktörünün, Rus kaynakları kullanılarak ortaya konulma fırsatı sağlanmıştır.

Eray BAYRAMOL

İstanbul, Kasım 2012